

XITOY

Mahmudova Zulfiya Alimjanovna*Andijon Davlat pedagogika instituti**Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi***Tolibjonov Mag'rurbek Muxuddin o'g'li***Ijtimoiy gumanitar va san'at fakulteti 102-guruh talabasi*

Annotatsiya: Xitoy davlati, dunyoning eng qadimiy tsivilizatsiyalaridan biri bo'lib, uning tarixi ming yillar davom etadi. Ushbu maqolada Xitoyning asosiy dinastiyalari, madaniyati, falsafiy an'analari, iqtisodiy rivojlanishi va ijtimoiy hayoti haqida ma'lumot beriladi. Xitoy, san'at, ilm-fan va texnologiya sohalarida katta yutuqlarga erishgan, shuningdek, xalqaro aloqalarda ham muhim o'rin egallaydi.

Kalit so'z: Xitoy, tarix, dinastiyalar, madaniyat, falsafa, Konfutsiy, Daoizm, iqtisodiyot, san'at, ilm-fan, texnologiya, qishloq xo'jaligi, savdo, urushlar, ijtimoiy tuzilma, meros, arxeologiya, buddizm, xalqaro aloqalar, hududiy rivojlanish.

Abstract: The Chinese state is one of the oldest civilizations in the world, and its history stretches back thousands of years. This article provides an overview of China's major dynasties, culture, philosophical traditions, economic development, and social life. China has achieved great achievements in the fields of art, science and technology, and also occupies an important place in international relations.

Key word: China, history, dynasties, culture, philosophy, Confucius, Daoism, economics, art, science, technology, agriculture, trade, wars, social structure, heritage, archaeology, Buddhism, international relations, regional development.

Абстрактный: Китайское государство является одной из древнейших цивилизаций мира, а его история насчитывает тысячи лет. В этой статье представлен обзор основных династий Китая, культуры, философских традиций, экономического развития и общественной жизни. Китай добился больших достижений в области искусства, науки и техники, а также занимает важное место в международных отношениях.

Ключевые слова: Китай, история, династии, культура, философия, Конфуций, даосизм, экономика, искусство, наука, технологии, сельское хозяйство, торговля, войны, социальная структура, наследие, археология, буддизм, международные отношения, региональное развитие.

Kirish

Qadimgi Xitoy davlati, dunyoning eng qadimiy va eng boy tarixiy madaniyatlaridan biridir. Xitoyning tarixi, ming yillar davomida, turli dinastiyalarning ko'tarilishi va qulashlari, ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar bilan to'la. Miloddan avvalgi III

mingyillikdan boshlab Xitoy, tarixi davomida ko'plab muhim voqealarni boshidan kechirdi, ularning orasida avvalgi davlatlar, dinastiyalar, urushlar va madaniyatlar o'zaro ta'sirda bo'ldi.

Qadimgi Xitoyda, eng dastlabki davlatlar, xususan, Xia (shuningdek, Qi va Shang dinastiyalari), zamonaviy Xitoy madaniyatining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Shang dinastiyasi, o'zining metall ishlov berish san'ati, ijtimoiy tuzilishi va yozuv sistemasini rivojlantirish bilan ajralib turadi. Bu davrda, Qadimgi Xitoyning yozuvlari va san'ati, ularning ijtimoiy hayotiga va diniy e'tiqodlariga katta ta'sir ko'rsatdi. Xitoyning falsafiy an'analari, masalan, Konfutsiy, Daoizm va Mohizm, Xitoy ijtimoiy tuzilishi va madaniyatiga mustahkam asos bo'lib xizmat qildi.

Qadimgi Xitoy davlatining iqtisodiy rivojlanishi ham o'ziga xosdir. Qadimgi qishloq xo'jaligi, savdo va hunarmandchilik, iqtisodiy hayotning asosiy jihatlarini tashkil etdi. Xitoy, tabiiy resurslari va iqlimi bilan qishloq xo'jaligiga qulay sharoitlar yaratdi. Qadimgi Xitoyda yaratilgan Ko'k chiroq, mato va boshqa tovarlar, O'rta er dengizi va Markaziy Osiyo orqali xalqaro savdoda muhim o'rin egalladi.

Ushbu maqolada, qadimgi Xitoy davlatining tarixi, madaniyati, ijtimoiy tuzilishi va iqtisodiy rivojlanishi haqida batafsil ma'lumot beriladi. Xitoyning eng muhim dinastiyalari, falsafiy tizimlari, san'at va adabiyoti, shuningdek, uning xalqaro aloqalari haqida ko'rib chiqiladi. Bu referat, qadimgi Xitoyning o'ziga xosligini, uning madaniyatini va tarixi davomida boshqa xalqlar bilan aloqalarini tushunishga yordam beradi.

Xitoy tarixiga oid eng qadimgi yozma ma'lumotlar miloddan avvalgi 1250-yilga, [Shan sulolasi](#) davridan (miloddan avvalgi 1600–1046 yillar), qirol Vu Ding davridagi yozuvlarda tilga olingan. Shangning yigirma birinchi

qirol sifatida. *“Hujjatlar kitobi”* (eramizdan avvalgi 11-asr),

“Bambuk yilnomalari” (miloddan avvalgi 296-yil) va *“Buyuk tarixchining yozuvlari”* (miloddan avvalgi 91-yil)

kabi qadimiy tarixiy matnlarda Sya

sulolasi (taxminan 2070-yil) qayd etilgan

va tavsiflangan. Shanggacha, lekin bu

davrdan hech qanday yozuv ma'lum

emas. Shang yozuvlari Xia mavjudligini

ko'rsatmaydi. Shang odatda Xitoy

sivilizatsiyasining beshigi hisoblangan

[Sariq daryo](#) vodiysida hukmronlik qilgan.

Biroq, [neolit](#) sivilizatsiyalari Sariq daryo va

[Yantszi daryolari](#) bo'ylab turli madaniyat

markazlarida paydo bo'lgan. Bu Sariq daryo va Yantszi sivilizatsiyalari Shangdan ming

yillar oldin paydo bo'lgan. Ming yillik uzluksiz tarixga ega Xitoy dunyodagi eng

qadimgi [tsivilizatsiyalar](#) qatoriga kiradi va sivilizatsiya beshiklaridan biri hisoblanadi.

[Chjou sulolasi](#) (miloddan avvalgi 1046–256) Shanlarni siqib chiqardi va ularning

hukmronligini oqlash uchun [“Osmon mandati”](#) tushunchasini kiritdi. Markaziy Chjou

hukumati tashqi va ichki tazyiqlar tufayli miloddan avvalgi 8-asrda zaiflasha boshladi va oxir-oqibat bahor va kuz davrida mamlakat kichikroq shtatlarga bo‘linib ketdi. Bu davlatlar mustaqil bo‘lib, keyingi [urushayotgan davlatlar davrida](#) bir-birlari bilan kurashdilar. An’anaviy xitoy madaniyati, adabiyoti va falsafasining ko‘p qismi birinchi marta o‘sha notinch davrlarda rivojlangan.

Miloddan avvalgi 221-yilda [Qin Shi Huang](#) turli urushayotgan davlatlarni bosib oldi va o‘zi uchun *Xuangdi* yoki [Qinning](#) "imperator" unvonini yaratdi, bu imperator Xitoyning boshlanishini belgilab berdi. Biroq, uning o‘limidan ko‘p o‘tmay, zolim hukumat quladi va uni uzoqroq yashagan [Xan sulolasi](#) (miloddan avvalgi 206 - milodiy 220) egalladi. Ketma-ket kelgan sulolalar imperatorga keng hududlarni bevosita nazorat qilish imkonini beradigan [byurokratik](#) tizimlarni ishlab chiqdi. Miloddan avvalgi 206-yildan to 1912-yilgacha bo‘lgan 21-asrda muntazam ma’muriy vazifalarni maxsus elita *olim amaldorlar* bajargan. Xattotlik, tarix, adabiyot va falsafani puxta egallagan yigitlar hukumatning og‘ir imtihonlaridan puxta saralab olindi. Xitoyning so‘nggi sulolasi [Qing](#) (1636—1912) bo‘lib, uning o‘rniga 1912-yilda Xitoy Respublikasi, keyin esa 1949-yilda materikda [Xitoy Xalq Respublikasi tashkil](#) topgan. Xitoy Respublikasi 1949-yilda Tayvan oroliga chekindi. [XXR](#) ham, [ROX](#) ham hozirda Xitoyning yagona qonuniy hukumati ekanligiga da’vo qilmoqdalar, natijada hatto [Birlashgan Millatlar Tashkiloti](#) [XXR](#)ni 1971-yilda [BMT](#)ning barcha konferensiyalarida Xitoyni vakillik qiluvchi hukumat sifatida tan olganidan keyin ham [davom etayotgan nizolar davom etmoqda](#). [Gonkong](#) va [Makao](#) 1997 va 1999-yillarda tegishli ravishda [Buyuk Britaniya](#) va [Portugaliyadan](#) suverenitetni Xitoyga o‘tkazib, [XXR](#)ning maxsus ma’muriy hududlariga (SAR) aylandi.

Xitoy tarixi siyosiy birlik va tinchlik davrlari, urush va muvaffaqiyatsiz davlatchilik davrlari o‘rtasida almashindi - eng oxirgisi Xitoy fuqarolar urushi (1927—1949). Xitoyda vaqti-vaqti bilan cho‘l xalqlari, ayniqsa [mo‘g‘ullar](#) va [manjurlar](#) hukmronlik qilgan,

ularning aksariyati oxir-oqibat [Xan](#) Xitoy madaniyati va aholisiga assimilyatsiya qilingan. Ko‘p qirollik va sarkardalik davrlari orasida Xitoy sulolalari Xitoyning bir qismini yoki butun qismini boshqargan; ba’zi davrlarda nazorat hozirgi kabi [Shinjon](#), Tibet va [Ichki Mo‘g‘ulistongacha](#) cho‘zilgan.

An’anaviy madaniyat va Osiyoning boshqa qismlari va G‘arb dunyosining ta’siri (immigratsiya, [madaniy assimilyatsiya](#), kengayish va xorijiy aloqalar to‘lqinlari bilan olib borilgan) Xitoyning zamonaviy madaniyatining asosini tashkil qiladi.

Xitoy madaniyati dunyodagi eng qadimiy va o‘ziga xos madaniyatlardan biridir. Xitoy madaniyati keyinchalik [Mo‘g‘uliston](#), Tibet, Hindxitoy, Koreya va Yaponiyaning keng hududlarida yashab o‘tgan ko‘plab qo‘shni xalqlar madaniyatining rivojlanishiga katta ta’sir

ko‘rsatgan. Xitoy dunyodagi eng qadimgi sivilizatsiyalarning vatani va 5 ming yil davomida aholining jismoniy turi o‘zgarmagan hisoblanadi. Xitoy 5 ming yillik tarixga ega. Mintaqaviy tafovutlar xilma-xillik tuyg‘usini yaratsa-da, umumiy til va diniy va axloqiy qarashlar Xitoy madaniyatini birlashtiradi, uning doirasida konfutsiylik va daosizm kabi global ahamiyatga ega hodisalar yaratilgan.

Arxitektura

Xitoyning an’anaviy arxitekturasi bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega, uning me’moriy bezaklari esa butun dunyo bo‘ylab Xitoy binolarining tan olinishiga hissa qo‘shadi. Xitoy sivilizatsiyasining besh ming yillik tarixi davomida ko‘plab me’moriy inshootlar saqlanib qolgan, ularning aksariyati haqli ravishda jahon miqyosidagi durdona asarlar hisoblanadi. Ularning xilma-xilligi va o‘ziga xosligi [antik davr](#) an’alarini va Xitoy me’morchiligining eng yaxshi yutuqlarini o‘zida mujassam etgan.

Xitoy falsafasi

[Daosizmning](#) asoschisi [Lao Tszu](#) (кит. lān zi). Uning haqiqiy ismi Li Er (Li Boyan, Lao Dan). Afsonaga ko‘ra, u miloddan avvalgi 604 yilda tug‘ilgan.

Dasoizmning asosiy tushunchasi - Dao, Xitoy. "yo‘l" yoki "teskari". Dao tabiatning hamma joyda mavjud bo‘lgan ko‘rinmas insoniyat bosib o‘tadigan yo‘l, yuzsiz, sifatsiz substansiyadir. Dao abadiy va nomsiz, bo‘sh va bitmas-tuganmas. Undan hamma narsa chiqqan va hamma narsa unga qaytadi. Harakatsizlik harakatsizlikni keltirib chiqaradi, shuning uchun inson faoliyatini minimallashtirish kerak. Vu-vey tamoyilining harakat qilmaslik prinsipi quyidagicha : "tafakkur passivligi" paydo bo‘ladi va inson dunyoni o‘rganadi, lekin o‘zgarmaydi faqatgina kerakli narsani qiladi.

Daosizmda ikkita qarama-qarshi tamoyil o‘zaro ta’sir qiladi - [yin va yang](#), ular bir-biriga oqib tushadi va bir-birisiz mavjud bo‘la olmaydi. Yin bu salbiy, passiv, ayollik; yang esa ijobiy, faol, erkak.

II asrda. Daosizm tashkiliy jihatdan shakllanadi. Bu yarim afsonaviy Chjan Ling tomonidan asos solingan "Samoviy yo‘lboshchilar yo‘li" maktabi tomonidan boshlangan. 5-asr boshlarida marosim va dogma shakllanadi va daosizm davlat diniga aylanadi, xudolar panteoni paydo bo‘ladi. Ma’buda Sivanmu (barcha odamlarning avlodi) ta’limoti, so’ngra daosizm ko‘plab sekta va yo‘nalishlarga bo‘linadi. Dao ta’limotiga asoslanib, daosizm eng yaxshi davlat boshqaruvining o‘ziga xos konsepsiyasini - harakat qilmaslikni taklif qildi: agar hukmdor harakatsiz bo‘lsa, Dao tufayli narsalar o‘z-o‘zidan yaxshilanadi deb hisoblashgan.

[Buddizm](#) Xitoyga miloddan avvalgi davrlarda kirib kela boshladi. Miloddan avvalgi 3-asrda buddist voizlarining paydo bo‘lishi haqida afsonalar mavjud edi, lekin ularni ishonchli deb hisoblash mumkin emas edi.

Buddizmning birinchi tarqatuvchilari [O‘rta Osiyo](#) davlatlaridan [Buyuk Ipak yo‘li](#) bo‘ylab

Xitoyga kelgan savdogarlari edi. 2-3-asrlarga qadar Xitoyda dastlab O‘rta Osiyodan, keyinroq Hindistondan kelgan [missioner](#) rohiblar paydo bo‘lgandi.

2-asrning o'rtalarida imperator saroyi buddizm bilan tanisha boshladi, buni 165-yilda imperator Xuan Di tomonidan amalga oshirilgan Laozi (daosizm asoschisi) va Buddaga qurbonliklar keltirishni ko'rsatdi. Afsonada 1- buddist sutralari olib kelingan. Oq otda Sharqiy imperiya poytaxti Luoyangga Xan, imperator Min-di davrida (58-76); Bu yerda keyinchalik Xitoyda birinchi Buddist monastiri - Bayma-si (Oq ot ibodatxonasi) edi.

1-asrda buddistlarning faoliyati Sharqiy Xan imperiyasining yana bir shahri - Pengchengda qayd etilgan edi. 2-asr boshlarida "42 ta maqoladan iborat sutra" tuzildi. Buddizm asoslarini xitoy tilida taqdim etishning birinchi urinishlari edi.

Xulosa

Qadimgi Xitoy davlati, o'zining uzun tarixi, madaniyati va iqtisodiy rivojlanishi bilan dunyo madaniyatlari tarixida muhim o'rin egallaydi. Xitoy tarixi, ming yillar davomida, bir qator dinastiyalar, ijtimoiy o'zgarishlar va madaniy aloqalar bilan boyitilgan. Xitoyning dastlabki davlatlari, xususan, Xia, Shang va Zhou dinastiyalari, mamlakatning iqtisodiy va madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynagan.

Xitoy falsafiy an'analari, Konfutsiy, Daoizm va Mohizm, qadimgi Xitoyda ijtimoiy va siyosiy hayotni shakllantirishda muhim omil bo'ldi. Bu falsafalar, odamlarga o'zaro munosabatlarda qanday yashashni va ahloqiy qadriyatlarni saqlashni o'rgatdi. Ushbu falsafiy g'oyalar, Xitoy ijtimoiy tuzilishi va madaniyatida ko'p asrlar davomida saqlanib qolgan.

Qadimgi Xitoyning iqtisodiy rivojlanishi, qishloq xo'jaligi, savdo va hunarmandchilik orqali amalga oshirildi. Qishloq xo'jaligi, mamlakatning iqtisodiy hayotining asosiy qismiga aylanishi bilan birga, Xitoyning tabiiy resurslari va iqlimi qishloq xo'jaligini rivojlantirishga yordam berdi. Savdo yo'llarining rivojlanishi, Xitoyning boshqa mamlakatlar bilan iqtisodiy aloqalarini mustahkamladi va xalqaro savdoda o'z o'rnini topishga yordam berdi.

Xitoy madaniyati, san'at, adabiyot va me'morchilik sohalarida katta yutuqlarga erishdi. Qadimgi Xitoyda yaratilgan asarlar, zamon o'zgarishi bilan bir qatorda, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Ularning madaniyati, tarixi davomida boshqa xalqlar bilan o'zaro ta'sirda bo'lgan, bu esa Xitoy madaniyatining rivojlanishiga yordam berdi.

Xulosa qilib aytganda, qadimgi Xitoy davlati, o'zining tarixi, madaniyati va iqtisodiy rivojlanishi bilan ajralib turadi. Bu davr, nafaqat Xitoy, balki butun dunyo uchun muhim saboqlarni o'z ichiga oladi. Qadimgi Xitoyning madaniy merosi, bugungi kunda ham o'rganilmoqda va bu meros, kelajak avlodlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu referat, qadimgi Xitoy davlatining o'ziga xosligini, uning tarixi davomida boshqa xalqlar bilan aloqalarini va madaniyatini anglashga yordam beradi. Xitoyning qadimiy tarixi va madaniyati, hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan va bu davlat, o'zining tarixiy yo'lini davom ettirib, xalqaro maydonda muhim rol o'ynashda davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Xrestomatiya po istorii Drevnego Vostoka, pod. Red;
- 2.V. V. Struve i D. G. Redera, M., 1963; Struve V. V.;
3. Qadimgi Sharq tarixi, T., 1956; Turayev B. A.;
- 4.Yegipetskaya literatura, t. I, M., 1920;
- 5.Matye M. E., Iskusstvo Drevnego Yegipta, M., 1958;
- 6.Vseobshaya istoriya arxitekturi, t. I, M., 1970 Inaya kultura Yegipta, v kn.;
- 7.Muzikalnaya kultura drevnego mira, [Sb. statey], L., 1937; L a u y e r J. F.,
- 8.Zagadki yegipetskix piramid, per. s frans., M., 1966; Ney
- 9.Briant, P. (2002). From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire. Winona Lake: Eisenbrauns.
- 10.Kuhrt, A. (2007). The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period. London: Routledge.
- 11.Dandamaev, M. A. (1989). A Political History of the Achaemenid Empire. Leiden: Brill.
- 12.Wiesehöfer, J. (2001). Ancient Persia: From 550 BC to 650 AD. London: I.B. Tauris.
- 13.Curtis, J. & Tallis, N. (2005). Forgotten Empire: The World of Ancient Persia. London: British Museum Press.
- 14.Brosius, M. (2006). The Persians: An Introduction. London: Routledge.
- 15.Waters, M. (2014). Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550-330 BCE. Cambridge: Cambridge University Press.